

Марко Порчић

*Одељење за археологију
Филозофски факултет
Универзитет у Београду
marko.porcic@gmail.com*

**Антропологија рода праисторијских популација:
Случај "погрешно" оријентисаних гробова на
мокринској некрополи***

Апстракт: Овај рад бави се проблемима из домена антропологије рода у праисторијском контексту. Конкретно, циљ је да се осветли зашто су одређене индивидуе мушког и женског пола оријентисане супротно стриктној норми која је важила за мушкарце и жене на некрополи раног бронзаног доба у Мокрину код Кикинде. Анализом су обухваћена три домена: физичке активности, гробни прилози и просторна структура некрополе. На основу анализе може се закључити да су у мокринском друштву раног бронзаног доба постојали инвертовани родни идентитети.

Кључне речи: рано бронзано доба, пол, род, идентитет, мускуло-скелетни маркери стреса, Мокрин.

Увод

Проблем родног идентитета представља веома живо и значајно истраживачко поље у археолошким круговима постпроцесне оријентације (Diaz-Andreu *et al.* 2005, Gilchrist 1999, Hays-Gilpin and Whitley 1998, Nelson 1997, Wright 1996). Ако се идентитет схвати као вишедимензиони феномен, родна компонента идентитета представља једну од важних димензија која у великој мери детерминише остале фацете идентитета особе.

* Овај рад настао је у оквиру пројекта *Интеркултурна комуникација у палеобалканским друштвима* (бр. 147040) финансираног од стране Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије. Захваљујем се професорима Сташи Бабић и Александру Палавестри за корисне коментаре и сугестије. Посебну захвалност дугујем доценту Софији Стефановић за велику и несебичну помоћ када је реч о подацима и интерпретацијама из домена физичке антропологије и проблематике мокринске некрополе уопште. За анализу гробних прилога коришћена је база Игора Богдановића, коме се, такође, захваљујем. Наравно, одговорност за све пропусте и грешке је искључиво моја.

Појам *род* најчешће иде у пару са појмом *пол*. Појам пол имплицира, или је чак боље рећи асоцира, на још један веома важан појам – тело. Најједноставнији логички след би овако изгледао: тело – пол – род. Особине тела су оно што одређује пол, а род је културна интерпретација нечијег пола.

Међутим, уџбеничка формула да је пол биолошка, а род друштвена категорија, често је критикована као сувише једноставна и нетачна – у модерним теоријама радикалног конструктивизма инсистира се на томе да постоји само род, јер је и пол заправо друштвени конструкт (Geller 2008; Gilchrist 1999, 13; Hert 2003). Ово виђење није толико радикално колико се на први поглед чини, јер са емичког становишта, постоји само оно што се види кроз "културне наочаре", а у многим случајевима, чак и у нашој култури (нпр. трансексуалне особе које су хируршком интервенцијом промениле пол), тешко је говорити о полу као фиксираној категорији.

Међутим, треба разликовати емичку и етичку реалност. Наука оперише на нивоу етичког (cf. Binford 1987), а у етичкој перспективи пол је реална аналитичка димензија – номинална променљива која има два модалитета: мушки и женски (а ако је потребно, може се увести и трећи за хермафродите). Полна припадност сваког појединца се објективно може утврдити на основу јасних критеријума – конкретних вредности одређених атрибута тела (нпр. присуство или одсуство пениса или вагине, морфологија карлице, хромозомска структура). Са етичког становишта, конкретно за потребе археолошке анализе, која подразумева посматрача који се налази изван културе коју проучава, пол је корисна аналитичка категорија, чак се може рећи да је пол незаменљив упоредни оквир у пракси археологије рода. Иако је емичка реалност овог појма упитна, пол представља за аналитичара апсолутно реалну и објективну категорију. Управо зато се и каже да је пол биолошка категорија – да би се нагласила аналитичка природа категорије с једне, и да би се оставио простор за културне аспекте са друге стране.

Однос између тела, пола и рода далеко је сложенији од простог следа који је представљен (Bussey and Vandura 1999). Овај однос није однос просте секвенце, већ веома сложене интеракционе мреже. На пример, код трансексуалних особа које се одлуче на то да хируршким путем промене пол, особине тела су пре операције у конфликту са родним идентитетом особе, а као последица свести о сопственом родном идентитету, особа својом одлуком утиче на своје тело и свој пол.

Свака култура интерпретира особине тела на одређени начин, а од културне интерпретације тела зависи шта се очекује да особа чије је тело ради у животу, у смислу друштвене улоге, на пример када је реч о родној подели рада. Другим речима, активности особе су у великој мери условљене сопственом и друштвеном перцепцијом родног идентитета особе. Враћајући се на проблем односа између тела и рода, треба нагласити да је активност један од начина на који родни идентитет може утицати на

тело, било да се ради о директном и свесном утицају, какав је на пример обликовање тела кроз вежбање и украшавање (cf. Treherne 1995), било да се ради о несвесном утицају на тело кроз активности које особа спроводи. Родни идентит се формира, између осталог, оним што особа ради, што опет може имати последице на то како она изгледа.

Ова теза се може сагледати и са становишта општег проблема између структуре и контингенције: социо-културна структура имплицира одређене бихевиоралне обрасце, док у исто време понашање људи утиче на социо-културну структуру. Проблем односа структуре и праксе или структуре и делања (Dornan 2002, Smith 2001) лежи у основи овакве концептуализације односа између тела, рода и активности.

Инсистирање на теоријском значају тела у модерној археолошкој теорији постпроцесне провенијенције је потпуно разумљиво, јер је тело у исто време и индикатор и покретач људског деловања (Hamilakis et al. 2002). Међутим, стиче се утисак да је дискусија о телу више усмерена на симболички и идеолошки потенцијал тела као платна на коме се могу пројектовати компоненте идентитета. Директни индикатори активности тела, као што су његове биолошке карактеристике, ретко се када истражују, иако ова врста података отвара врата за истраживање многих питања која су од централног значаја у постпроцесној археологији (cf. Geller 2008). Тако постоји парадокс да се о телу, нарочито делатном телу, највише прича и дискутује у оквиру постпроцесне археологије (Geller 2008, Hamilakis et al. 2002) и постмодерно оријентисане антропологије (Ivanović and Šarčević 2003), али да се скоро сви радови који се директно баве истраживањем биомеханичких индикатора активности и њиховим друштвеним импликацијама одвијају у процесном кључу (al-Oumaoui et al. 2004, Churchill and Morris 1998, Kennedy 1998, Lieverse et al. 2009, Molnar 2006, Pechenkina and Delgado 2006, Peterson 2002, Porčić and Stefanović 2009, Rodrigues 2005, Steen and Lane 1998, Stirland 1998, Wilczak 1998).

Овај рад представља покушај да се однос између пола и рода у праисторијским заједницама истражи кроз анализу мускуло-скелетних маркера активности и традиционалних археолошких података попут гробних прилога. Као студија случаја изабрана је бронзанодопска некропола у Мокрину код Кикинде.

Некропола у Мокрину се хронолошки опредељује у рано бронзано доба, а културно-историјски представља један од најзначајнијих локалитета моришке културе (Garašanin 1983, O'Shea 1996). Апсолутни датуми за локалитет Мокрин крећу се од око 2150 до 1750 године п.н.е. (Forenbaheer 1993, O'Shea 1992). Археолошки материјал из 312 истражених гробова из Мокрина је детаљно објављен и анализиран (Girić 1971, O'Shea 1996). Скелетни материјал је антрополошки обрађен у више наврата и са различитим циљевима (Farkas and Liptak 1971, Rega 1995, Stefanović 2006). За овај рад је релевантна

студија Софије Стефановић чија је анализа фокусирана управо на мускуло-скелетне маркере окупационог стреса (Stefanović 2006), као и детаљније анализе односа друштвеног статуса и поделе рада (Porčić and Stefanović 2009).

Дефиниција проблема и циљева истраживања

На мокринској некрополи постојала је јасна норма везана за оријентацију мушких и женских индивидуа (Girić 1971). Индивидуе мушког пола су сахрањиване тако да им је глава окренута ка северу, док су индивидуе женског пола сахрањиване тако да им је глава окренута ка југу.

Међутим, у малом броју случајева мокринска норма оријентације је претворена у своју супротност (Табела 1): 4 индивидуе женског пола окренуте су главом ка северу, док су 4 мушке индивидуе сахрањене тако да им је глава окренута ка југу.

Ова ситуација је изузетно занимљива са становишта односа тела (пола) и рода. На аналитичком нивоу, уочљиво је да сахрањивање ових индивидуа представља аномалију коју је потребно објаснити.

Дакле, основно питање је зашто су ове индивидуе сахрањене у супротности са нормом тј. на какве закључке о конструисању и доживљају родног идентитета овај феномен упућује? Одговор на ово питање тражиће се на два начина:

1. Утврђивањем да ли су ови случајеви у супротности са нормом и на другим димензијама. Конкретно: да ли су интензитет и образац активности код ових индивидуа у сагласности са полом?

2. Утврђивањем да ли су ови случајеви другачији у односу на све остале гробове. Конкретно: а) да ли постоји веза између старости и "погрешне" оријентације од осталих гробова б) да ли су ови гробови другачији по садржају прилога в) да ли постоји одређени просторни образац везан за ове гробове?

Гроб	Пол	Старост	Алат	Керамика	Накит	Оружје	Украси за главу	Игле	Остало	Укупно
94	F	Infans I	0	1	0	0	0	0	0	1
95	F	Infans I	0	2	0	0	0	0	0	2
160	F	Adultus	0	0	0	0	0	0	0	0
88	F	Adultus	0	0	0	0	0	0	0	0
10	M	Senilis	0	2	6	0	0	2	0	10
79	M	Senilis	0	1	2	0	0	0	0	3
122/1	M	Adultus	0	0	3	0	0	0	0	3
281	M	Senilis	0	1	0	0	0	0	0	1

Табела 1: Основни подаци о полу, узрасту и гробним прилозима "погрешно" оријентисаних гробова (подаци према Girić 1971, Stefanović 2006)

Методи и подаци

Анализа мускуло-скелетних маркера стреса

Рад мишића се директно рефлектује на костима, на тај начин што честа и интензивна употреба мишића доводи до увећања коштаног ткива, а у екстремним случајевима и лезија, на месту припоја мишића и кости (Chen *et al.* 2007, Hamrick *et al.* 2006, Raab-Cullen *et al.* 1994, Turner 1998). Сазнајни потенцијал истраживања мускуло-скелетних маркера стреса препознат је од стране археолога и антрополога (Capasso *et al.* 1999, Hawkey and Merbs 1995, Kennedy 1998, Lieverse *et al.* 2009, Mariotti *et al.* 2006, Porčić and Stefanović 2009, Robb 1994, 1998, Robb *et al.* 2001, Rodrigues 2005, Stefanović 2006, Stefanović and Porčić forthcoming, Stirland 1998, Weiss 2003, 2004, 2007, Wilczak 1998).

Анализу мускуло-скелетних маркера стреса мокринских гробова спровела је на узорку од 118 индивидуа Софија Стефановић (Stefanović, 2006). Полна структура узорка апроксимира полну структуру некрополе, док је старосна структура пристрасна ка вишим категоријама, јер индивидуе млађе од 20 година нису узете у разматрање (Табела 2).

	<i>20-35 год.</i>	<i>35-50 год.</i>	<i>>50 год.</i>	<i>Неодређено</i>	<i>Укупно</i>
Женски пол	26	26	12	0	64
Мушки пол	16	21	12	1	50
Неодређено	0	0	0	4	4
Укупно	42	47	24	5	118

Табела 2: Полна и старосна структура узорка (према Stefanović 2006)

Додатну квалитативну и квантитативну анализу активности су спровели Стефановић и Порчић (Porčić and Stefanović 2009, Stefanović and Porčić forthcoming). Поменути аутори су издвојили три квалитативне димензије активности (активности ногу, активности рамена и надлактице и активности подлактичног дела руке), као и општу меру активности особе.

Када је реч о разликама на општој мери стреса, уочено је да су у просеку мушкарци обављали напорније и физички захтевније послове од жена, што указује на јасну поделу рада. Такође, као што је већ поменуто, уочене су разлике и у квалитативним аспектима – обрасцима активности (Stefanović and Porčić forthcoming). Разлике су најочљивије на доњим екстремитетима, где мушкарци имају значајно наглашеније мишићне припоје.

Анализа груписања (Cluster analysis) спроведена на целокупном узорку је као резултат дала три групе. Анализа груписања је статистичка техника која има за циљ да случајеве групише тако да је сличност случајева унутар групе и различитост између група максимална на димензијама које се користе у

анализи (Baxter 1994, Shennan 2004). Анализа груписања је у овом конкретном случају имала за циљ да изолије групе индивидуа у простору који чине три димензије активности. Индивиде које се налазе у истој групи имају сличан образац активности (сличне скорове на појединачним димензијама).

Као резултат конкретне анализе мокринског узорка, изоловане су три групе (Табела 3): 1) "мешовита" у којој су готово равномерно заступљене индивиде мушког и женског пола 2) "мушка" у којој доминирају индивиде мушког пола 3) "женска" у којој доминирају индивиде женског пола.

$\chi^2 = 15.671, df = 2, \text{exact } p < 0.001$		Група			Укупно
		1	2	3	
Пол	Женски	8	7	17	32
	Мушки	6	17	2	25
Укупно		14	24	19	57

Табела 3: Полна структура група изолованих анализом груписања

Нажалост, свега 2 од 8 "погрешно" оријентисаних индивидуа су описане на маркерима. Ради се о једној мушкој (гроб 281) и једној женској сахрани (гроб 88).

Решавање истраживачких питања

Да ли су интензитет и образац активности код ових индивидуа у сагласности са полом? Одговор на ово питање биће потражен поређењем опште мере стреса индивидуа које одступају од норме са просеком стреса за мушку и женску популацију. Детаљнија анализа ће бити извршена поређењем скорова на појединачним припојима са женском, односно мушком популацијом.

Да ли постоји старосна пристрасност? Да ли постоји тенденција да се припадници једне старосне групе "погрешно" оријентишу? Ова хипотеза биће тестирана на тај начин што ће се у оквиру мушке и женске популације испитати да ли постоји веза између "погрешне" оријентације и старости.

Да ли су ови гробови другачији по садржају прилога од осталих гробова? Када је реч о прилозима, могуће је посматрати укупан број прилога у гробовима, као и диверзитет класа прилога. Класе прилога су преузете из електронске базе података мокринских гробова коју је саставио Игор Богдановић: 1) керамика 2) оружје 3) украси за главу 4) игле 5) накит и одевне апликације 6) алатке 7) остало.

За анализу је планирано да се направи поређење са циљем да се утврди да ли су индивидуе које одступају од норме другачије по диверзитету, квантитету и структури гробних прилога.

Да ли постоји просторни образац? Визуелном анализом ситуационог плана мокринске некрополе биће испитана просторна дистрибуција ових гробова.

Резултати

Општи интензитет активности код "погрешно" оријентисаних индивидуа

Анализом коју су спровели Стефановић и Порчић, утврђено је да између мушке и женске популације постоји статистички значајна разлика у просечној мери општег интензитета активности (Роџић and Stefanović, 2009). Мушкарци су, према овим резултатима, радили напорније послове од жена. Скорови за гробове 281 и 88 на општој мери стреса су редом 1.88 и 1. Скор индивидуе мушког пола (281) ближи је просеку за женску популацију, што такође важи и за особу женског пола (88).

Треба приметити да обе индивидуе нису екстремне по својим вредностима, тј. има мушких индивидуа које имају мањи скор од скелета број 281, као што има женских индивидуа са већим и мањим скором од индивидуе 88.

Пол	Укупно	Просек	Стандардна девијација
Женски	64	1.6283	0.7182
Мушки	50	2.6433	0.8883

Табела 4: Дескриптивна статистика за мушки и женски део узорка (према Роџић and Stefanović 2009)

Квалитативна анализа активности

С обзиром на то да су код гроба 281 била посматрана свега 4 маркера, сви са хумеруса, а код гроба 88 свега 2 маркера, оба са фемура, није било могуће укључити ове индивидуе у анализу груписања. Међутим, направљено је поређење скорана на сваком од појединачних маркера у односу на читаву мушку, односно женску популацију.

Припоји	Хум. 1	Хум.2	Хум.3	Хум.4	Фем.21	Фем.25
гроб 281	2	2	2	1.5		
гроб 88					1	1

Табела 5: Скорови индивидуа 281 и 88 на појединачним маркерима (према Стефановић 2006)

Индивидуа бр. 281 је на свим маркерима ближа женској популацији, ако се посматра просечна вредност изражености конкретног маркера, а ако се посматрају медијане, на маркерима Хум. 1 и Хум. 3 је ближа мушкарцима, а на маркерима Хум. 2 и Хум. 4 је ближа женама. Најизраженија је разлика код припоја Хум. 2. и Хум. 4 где је индивидуа значајно ближа женској популацији. Гледано са аспекта процента мушкараца који имају мањи скор на поменути 4 припоја у оквиру старосне групе којој припада гроб 281 (*Senilis*, >50 год.) ситуација је оваква: 28.6% мушкараца узраста *Senilis* има скор на припоју Хум. 1 мањи од 2, 66.7% мушкараца узраста *Senilis* има скор на припоју Хум. 2 мањи од 2 (сви остали имају 2), 16.7% мушкараца узраста *Senilis* има скор на припоју Хум. 3 мањи од 2, и 14.3% мушкараца узраста *Senilis* има скор на припоју Хум. 4 мањи од 1.5

Индивидуа бр. 88 дефинитивно припада женској популацији гледано и према просеку и према медијани за маркере Фем. 21 и Фем. 25. Свега 14.7% жена старосне групе од 25-30 година има скор на припоју Фем. 21 већи од 1, а 41.7% жена у овој старосној групи има скор на припоју Фем. 25 већи од 1.

		Просек	Медијана	Модус	25. перцентил	75. перцентил
Женски	Хум. 1	1.60	1.50	1.00	1.00	2.00
	Хум. 2	1.85	2.50	3.00	1.00	3.00
	Хум. 3	1.69	1.75	3.00	0.75	2.50
	Хум. 4	1.69	2.00	2.50	1.00	2.50
	Фем.. 21	1.17	1.00	0.50	0.50	1.50
	Фем.. 25	1.35	1.50	1.50	1.00	1.50
Мушки	Хум. 1	2.71	2.00	1.50	1.50	4.00
	Хум. 2	0.97	1.00	1.00	0.50	1.50
	Хум. 3	2.44	2.00	1.00	1.50	3.00
	Хум. 4	2.13	2.50	3.00	1.00	3.00
	Фем.. 21	1.96	2.00	1.50	1.50	2.50
	Фем.. 25	2.83	2.50	2.00	2.00	4.00

Табела 6: Просечни скорови мушке и женске популације за одабране маркере

Старосна структура "погрешно" оријентисане популације

Код жена не постоји статистички значајна веза између пола и "погрешне" оријентације ($\chi^2 = 1.904$, $df = 3$, exact $p = 0.738$), али код мушкараца постоји ($\chi^2 = 25.750$, $df = 3$, exact $p = 0.001$) статистички значајна тенденција да припадници најстарије узрасне групе буду "погрешно" оријентисани у односу на норму која важи на некрополи.

Пол				Старосна група				Укупно
				Infans I/Infans II/Juvenilis	Adultus	Maturus	Senilis	
Ж	"Погрешно" оријентисани	Не	Учесталост	35	70	23	11	139
			Очекивана учесталост	36	70	22.4	10.7	139
	Да	Учесталост	2	2	0	0	4	
		Очекивана учесталост	1.0	2.0	.6	.3	4.0	
Укупно				37	72	23	11	143
М	Не	Учесталост	27	41	23	5	96	
		Очекивана учесталост	25.9	40.3	22.1	7.7	96	
	Да	Учесталост	0	1	0	3	4	
		Очекивана учесталост	1.1	1.7	0.9	0.3	4.0	
Укупно				27	42	23	8	100

Табела 7: Унакрсна табелација оријентације и старости унутар полних група.

Укупан број и диверзитет прилога

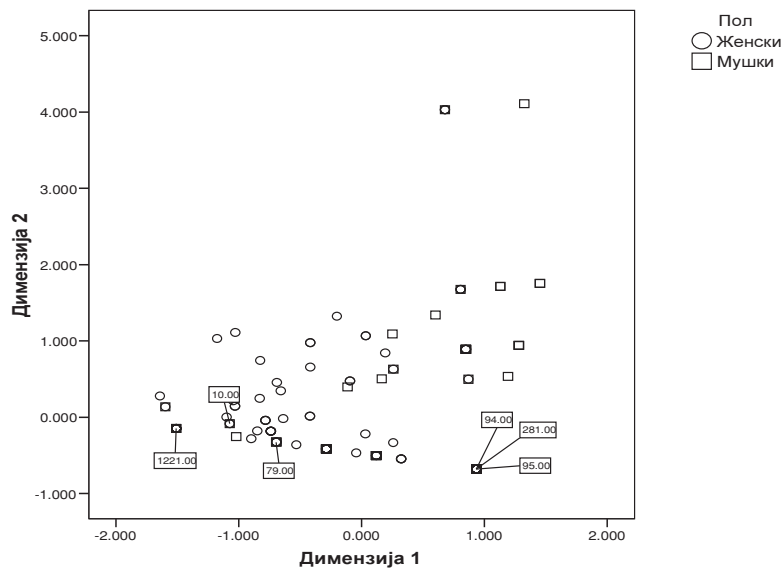
Присуство или одсуство прилога нису повезани са "погрешном" оријентацијом (Табела 8). Такође, не постоји статистички значајна разлика у просечном укупном броју и диверзитету прилога између "нормално" и "погрешно" оријентисаних гробова.

			Гробни прилози		Укупно
			Одсутни	Присутни	
"Погрешно" оријентисани	Не	Учесталост	73	235	308
		Очекивана учесталост	73.1	234.9	308.0
	Да	Учесталост	2	6	8
		Очекивана учесталост	1.9	6.1	8.0
Укупно			75	241	316

Табела 8: Веза између "погрешне" оријентације и присуства и одсуства прилога.

Структура гробних прилога

Како би била извршена ординација гробова према структури гробних прилога, извршена је анализа кореспонденције на матрици података где су редови били појединачни гробови, а колоне класе гробних прилога, а ћелије у пресеку реда и колоне број одређене класе гробних прилога у конкретном гробу. Анализа кореспонденције је мултиваријациона статистичка техника чији је циљ да вишедимензиони простор, дефинисан класама гробних прилога, сведе на мањи број димензија које би било лакше интерпретирати и оценити удаљеност или сличност појединачних гробова у новодобијеном простору (Вахтер 1994, 2003, Greenacre 2007, Shennan 2004). Анализом кореспонденције издвојене су две димензије које објашњавају 62.3% оригиналне варијације. Конфигурација гробова у том простору приказана је на слици (Слика 1).

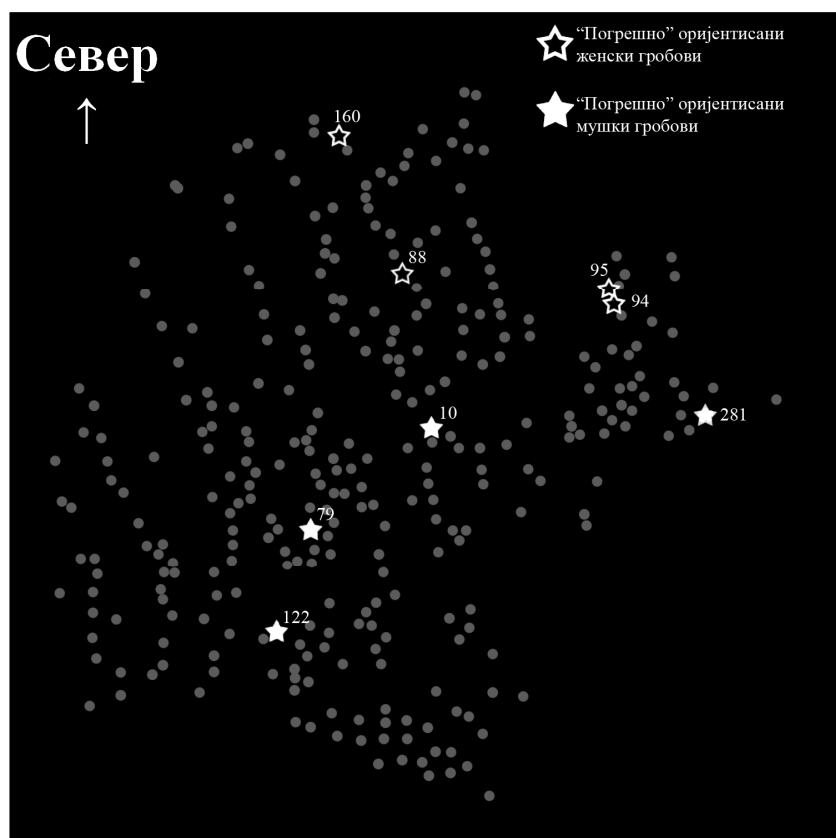

Слика 1: График резултата анализе кореспонденције са прве две димензије.

Уочљиво је да прва димензија јасно раздваја мушке и женске гробове, а да се мушки "погрешно" оријентисани гробови (10, 79, 1221) налазе на "женском" крају димензије 1, а женски "погрешно" оријентисани гробови (94, 95) се налазе на "мушком" крају димензије 1, док се мушки гроб 281 налази на "мушком" крају димензије 1. Димензију 1 дефинишу керамичке посуде, игле и накит и украси за одећу.

Просторна анализа

Иако је број „погрешно“ оријентисаних гробова сувише мали за смислену статистичку анализу, визуелна анализа ситуационог плана мокринске некрополе сугерише могуће обрасце (Слика 2).

Слика 2: Ситуациони план Мокринске некрополе са уцртаним мушким и женским "погрешно" оријентисаним гробовима. Гроб 88 је првобитно опредељен као мушки (Farkas and Liptak, 1971), али је накнадном анализом опредељен као женски (Stefanović 2006).

На плану се јасно види да се мушки "погрешно" оријентисани гробови налазе у јужном, а "женски" у северном делу некрополе.

Дискусија

У мокринској популацији установљено је да је постојала веома јасна подела рада која се огледа у квалитативним и квантитативним разликама у активности (Porčić and Stefanović 2009, Stefanović and Porčić forthcoming). Подела рада по полној (родној) основи је универзална појава у људским друштвима (Brown 1970, Burton *et al.* 1977, Ember *et al.* 2007, Murdock and Provost 1973, Peterson 2002), а чињеница да је ефекте ове поделе рада било могуће детектовати методама археологије и физичке антропологије (Porčić and Stefanović 2009, Stefanović and Porčić forthcoming), додатно указује на значај полне поделе рада у Мокрину.

Посматрање профила активности гробова 281 и 88 предузето је са идејом да се утврди да ли је интензитет активности на припојима које је било могуће посматрати ближи женским или мушким телима. С обзиром на то да су ове индивидуе у погребном ритуалу означене као другачије, циљ анализе је био да се утврди да ли је понашање индивидуе било ближе мушком или женском обрасцу, тј. да ли кључ за одступајући однос пола и рода (одступајући у односу на већину гробова на Мокрину) лежи у делатном телу. Другим речима, једна од хипотеза била је да су ове индивидуе оним што су чиниле и како су живеле, између осталог, конструисале свој идентитет.

Уопштено гледано, за ову хипотезу има елемената само у случају мушке индивидуе из гроба 281. Он је и по просечној мери стреса, као и по појединачним припојима ближи женској популацији, док за женску индивидуу, гроб 88, то не важи. Код индивидуе 88, само је скор на припоју Фем. 21 мало виши у односу на остале жене из ове старосне групе. Дакле, за мушкарца из гроба 281 постоје индикације да су његове активности биле ближе женским но мушким, док за женску индивидуу нема таквих индикација. Овај утисак појачава чињеница да се ради о мушкарцу из најстарије старосне групе, а показано је да услед кумулативног ефекта старији људи имају израженије припоје од млађих (cf. al-Oumaoui *et al.* 2004, Porčić and Stefanović 2009, Robb 1998, Weiss 2003, 2004, 2007). Остаје нерешено питање да ли је индивидуа из гроба 281 свој идентитет "стекла" својом активношћу или изгледом, или се понашала у складу са идентитетом који јој је "приписан".

Занимљиво је да у мушком делу мокринске популације, постоји тенденција да погрешно оријентисани мушкарци припадају најстаријој категорији. Тешко је протумачити овај налаз. Можда је ова врста идентитета била доступна само пошто индивидуа достигне одређену старост. Код жена није постојало ово ограничење, јер су погрешно оријентисане две девојчице, као и две одрасле особе. Поново се поставља питање "стицања" или "приписивања" идентитета. Чини се да је, у случају женских ин-

дивидуа вероватније идентитет на неки начин ипак приписан, нарочито када се ради о девојчицама (гробови 94, 95), јер је могуће да у том годишту родни идентитет није у потпуности ни формиран (Bussey and Bandura 1999). Такође, могуће је да се у случају девојчица напросто ради и о погрешној идентификацији пола од стране антрополога.

Анализа прилога открива веома занимљиве резултате. Према структури прилога, ове индивидуе показују инверзију, као и када је реч о оријентацији. Овај налаз не говори ништа ново у смислу делатности самих индивидуа, већ представља својеврсну редувантност – родна инверзија оријентације је поновљена и са прилозима. Ипак, овде инверзија није савршена, јер гроб број 281 припада мушком крају спектра.

Визуелном анализом могуће је уочити образац да су све женске "погрешно" оријентисане индивидуе на северном делу некрополе, а све мушке на јужном, што има смисла у контексту опозиције осе север-југ која је и у ранијим анализама мокринске некрополе уочена (O'Shea 1996). Занимљиво је да су две "погрешно" оријентисане девојчице (гробови 94, 95) веома блиске у простору. Узорак је сувише мали да би се демонстрирала статистичка значајност овог резултата, али ако се размишља у контексту просторне диференцијације некрополе на родовској основи, онда би се могло закључити да се мушки погрешно оријентисане индивидуе класификују у различити род (у смислу сродства) од женски оријентисаних индивидуа. Ипак, ова хипотеза се може одбацити, јер је мала вероватноћа да се одређена врста одступајућег родног идентитета јавља само у оквиру одређеног рода, а тешко би било и објаснити зашто би један род прихватио само одређен тип одступања као свој. Стога је вероватније, ако је овај просторни образац стваран, а не случајан, да индивидуа бива сахрањена у јужном делу ако је мушко да би се додатни нагласио њен одступајући идентитет, а ако је женско бива сахрањена у северном делу из истог разлога, јер је, судећи према норми, северна страна мушка, а јужна женска.

Треба поменути и алтернативно објашњење просторне дистрибуције одступајућих гробова. Ако је тачна претпостављена релативна хронологија Мокринске некрополе коју је предложила Вагнерова (Wagner 2005), онда би разлика између мушких и женских одступајућих гробова била хронолошка, јер се скоро сви мушки одступајући гробови налазе у најстаријем делу некрополе, док се сви женски налазе у деловима који припадају другој или трећој фази некрополе. Ако је ова релативна хронолошка схема исправна, онда поменута хипотеза о просторном наглашавању идентитета не стоји, али се отвара занимљиво питање зашто у једној фази постоје само мушкарци који одступају, а у другој само жене?

Закључак

На основу овако малобројних података није могуће извести чврст закључак. Најозбиљнији индикатор инвертованог родног идентитета јесте оријентација која је супротна од норме. Међутим, блага конвергенција биолошких и археолошких индикатора пружа основу за закључак да су у мокринском друштву постојали родни идентитети који су били у супротности са уобичајеним обрасцем односа пола и рода.

Ако је и просторни образац стваран, а не последица случајности или пак хронолошке разлике, онда се може закључити да су и припадници мокринског друштва увиђали овај несклад и додатно га нагласили. Заправо, постојање норме управо указује на то да су физичке одлике тела које дефинишу пол за популацију која је била сахрањена у Мокрину биле веома значајне како у практичном смислу (подела рада) (Stefanović and Rogić forthcoming), тако и у симболичком. Одступање од норме је било препознато, али не и санкционисано. Штавише, ако је идентификација гробова 94 и 95 тачна, могуће је да је само друштво у одређеним случајевима подстицало инверзију рода.

Одступање у погребном ритуалу, генерално може да буде последица одступајућег понашања (од просечног или модалног у датој култури) током живота, или необичних околности смрти (Binford 1972, Carr 1995, Shay 1985). У мокринском случају, ако су закључци извршених анализа тачни, чини се да су животне околности одступајућих индивидуа условиле третман у погребном ритуалу. Са становишта теорије рода, гробна оријентација ових индивидуа се не може сматрати погрешном, па чак ни одступајућом, јер је она била у складу са родним идентитетом ових особа, макар када је реч индивидуи из гроба 281.

Литература

- al-Oumaoui, I., S. Jimenez-Brobeil and P. du Souich. 2004. Markers of Activity Patterns in some Populations of the Iberian Peninsula. *International Journal of Osteoarchaeology* 14: 343-359.
- Baxter, M. J. 1994. *Exploratory Multivariate Analysis in Archaeology*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- 2003. *Statistics in Archaeology*. London: Hodder Arnold.
- Binford, Lewis R. 1972. "Mortuary practices: their study and their potential". In *Approaches to the Social Dimensions of Mortuary Practice*. eds. J. A. Brown, 6-20: Memoirs of the Society for American Archaeology.
- 1987. Data, Relativism and Archaeological Science. *Man* 22: 391-404.
- Brown, Judith K. 1970. A Note on the Division of Labor by Sex. *American Anthropologist* 72: 1073-1078.

- Burton, Michael L., Lilyan A. Brudner, and Douglas R. White. 1977. A Model of the Sexual Division of Labor. *American Ethnologist* 4: 227-251.
- Bussey, Kay and Albert Bandura. 1999. Social cognitive theory of gender development and differentiation. *Psychological Review* 10: 676-713.
- Capasso, L., A. R. K. Kennedy and Cynthia A. Wilczak. 1999. *Atlas of occupational markers on human remains*. Teramo: Edigrafital S.p.A.
- Carr, Christopher. 1995. Mortuary Practices: Their Social, Philosophical-Religious, Circumstantial, Physical Determinants. *Journal of Archaeological Method and Theory* 2: 105-200.
- Chen, Xuesong, Carolyn Macica, Ali Nasiri, Stefan Judex, and Arthur E. Broadus. 2007. Mechanical regulation of PTHrP expression in entheses. *Bone* 41: 752-759.
- Churchill, Steven E. and Alan G. Morris. 1998. Muscle Marking Morphology and Labour Intensity. In: Prehistoric Khoisan Foragers. *International Journal of Osteoarchaeology* 8: 390-411.
- Diaz-Andreu, Margarita, Sam Lucy, Staša Babić and David N. Edwards. 2005. *Archaeology of Identity: An Introduction*. London: Routledge.
- Dornan, Jennifer L. 2002. Agency and Archaeology: Past, Present, and Future Directions. *Journal of Archaeological Method and Theory* 9: 303-329.
- Ember, Carol R., Melvin Ember and Peter N. Peregrine. 2007. *Anthropology*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Farkas, Gy. and P. Liptak. 1971. "Antropološko istraživanje nekropole u Mokrinu iz ranog bronzanog doba". U *Mokrin: nekropola ranog bronzanog doba*. ur. M. Girić, 239-271. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Forenbaier, Stašo. 1993. Radiocarbon dates and absolute chronology of the central European Early Bronze Age. *Antiquity* 67: 218-256.
- Garašanin, Milutin. 1983. "Moriška (mokrinska) grupa". U: *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, ur. Alojz Benac, 476-483. Sarajevo: Svetlost.
- Geller, Pamela L. 2008. Conceiving sex: Fomenting a feminist bioarchaeology. *Journal of Social Archaeology* 8: 113-138.
- Gilchrist, Roberta. 1999. *Gender and Archaeology*. London: Routledge.
- Girić, Milorad. 1971. *Mokrin: nekropola ranog bronzanog doba*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Greenacre, Michael. 2007. *Correspondence Analysis in Practice*. London: Chapman & Hall/CRC.
- Hamilakis, Yannis, Mark Pluciennik and Sarah Tarlow. 2002. *Thinking Through the Body: Archaeologies of Corporeality*. New York: Springer-Verlag.
- Hamrick, Mark W., Ted Samaddar, Catherine Pennington and John McCormick. 2006. Increased Muscle Mass With Myostatin Deficiency Improves Gains in Bone Strength With Exercise. *Journal of Bone and Mineral Research* 21: 477.
- Hawkey, Diane E. and Charles F. Merbs. 1995. Activity-induced musculoskeletal stress markers (MSM) and subsistence strategy changes among ancient Hudson Bay Eskimos. *International Journal of Osteoarchaeology* 5: 324 - 338.
- Hays-Gilpin, Kelley, and David S. Whitley. 1998. *Reader in Gender Archaeology*. London: Routledge.
- Hert, Gilbert. 2003. Treći pol i treći rod. *Kultura* 105/106: 63-131.

- Ivanović, Zorica and Predrag Šarčević. 2003. O statusu tela u antropologiji. *Kultura* 105/106: 8-24.
- Kennedy, Kenneth A.R. 1998. Markers of Occupational Stress: Conspectus and Prognosis of Research. *International Journal of Osteoarchaeology* 8: 305- 310.
- Lieverse, Angela R., Vladimir Ivanovich Bazaliiskii, Olga Ivanovna Goriunova and Andrzej W. Weber. 2009. Upper Limb Musculoskeletal Stress Markers Among Middle Holocene Foragers of Siberia's Cis-Baikal Region. *American Journal of Physical Anthropology* 138: 458-472.
- Mariotti, V., F. Facchini and M. G. Belcastro. 2006. The study of entheses: Proposal of a standardised scoring method for twenty-three entheses of the posterianal skeleton. Conference on Anthropological Perspectives on the Obesity Pandemic in Women, Hvar, 291-313.
- Molnar, Petra. 2006. Tracing Prehistoric Activities: Musculoskeletal Stress Marker Analysis of a Stone-Age Population on the Island of Gotland in the Baltic Sea. *American Journal of Physical Anthropology* 129: 12-23.
- Murdock, George P. and Caterina Provost. 1973. Factors in the Division of Labor by Sex: A Cross-Cultural Analysis. *Ethnology* 12: 203-225.
- Nelson, Sarah M. 1997. *Gender in Archaeology : Analyzing Power and Prestige*. London: AltaMira Press.
- O'Shea, John M. 1992. A radiocarbon-based chronology for the Maros Group of southeast Hungary. *Antiquity* 65: 97-102.
- 1996. *Villagers of the Maros: A Portrait of an Early Bronze Age Society* New York: Plenum Press.
- Pechenkina, Ekaterina A., and Mercedes Delgado. 2006. Dimensions of Health and Social Structure in the Early Intermediate Period Cemetery at Villa El Salvador, Peru. *American Journal of Physical Anthropology* 131: 218-235.
- Peterson, Jane. 2002. *Sexual Revolutions: Gender and Labor at the Dawn of Agriculture*. New York: Altamira Press.
- Porčić, Marko and Sofija Stefanović. 2009. Physical activity and social status in Early Bronze Age society: the Mokrin necropolis. *Journal of Anthropological Archaeology* 28: 259-273.
- Raab-Cullen, D., M. Thiede, D. Petersen, D. Kimmel, and R. Recker. 1994. Mechanical loading stimulates rapid changes in periosteal gene expression. *Calcified Tissue International* 55: 473-478.
- Rega, Elisabeth A. 1995. *Biological correlates of social structure in the early Bronze Age cemetery at Mokrin*. PhD diss., University of Chicago.
- Robb, John. 1994. Skeletal signs of activity in the Italian Metal Ages: methodological and interpretative notes. *Human Evolution* 9: 215-229.
- 1998. The interpretation of skeletal muscle sites: a statistical approach. *International Journal of Osteoarchaeology* 8: 363-377.
- Robb, John, Renzo Bigazzi, Luca Lazzarini, Caterina Scarsini and Fiorenza Sonogo. 2001. Social "Status" and Biological "Status": A Comparison of Grave Goods and Skeletal Indicators From Pontecagnano. *American Journal of Physical Anthropology* 115: 213-222.
- Rodrigues, Teresa. 2005. "Gender and Social Differentiation within the Turner Population, Ohio, as Evidenced by Activity-Induced Musculoskeletal Stress

- Markers". In *Gathering Hopewell: Society, Ritual, and Ritual Interaction*. eds. Christopher Carr and D. Troy Case, 405-427. New York: Kluwer Academic / Plenum Publishers.
- Shay, Talia. 1985. Differentiated Treatment of Deviancy at Death as Revealed in Anthropological and Archeological Material. *Journal of Anthropological Archaeology* 4.
- Shennan, Stephen. 2004. *Quantifying Archaeology*. Edinburgh: University of Edinburgh Press.
- Smith, Adam T. 2001. The limitations of doxa: Agency and subjectivity from an archaeological point of view. *Journal of Social Archaeology* 1: 155-171.
- Steen, Susan L., and Robert W. Lane. 1998. Evaluation of Habitual Activities among Two Alaskan Eskimo Populations Based on Musculoskeletal Stress Markers. *International Journal of Osteoarchaeology* 8: 341-353.
- Stefanović, Sofija. 2006. *Skeletal markers of occupational stress in later prehistory: Mokrin necropolis (2000-1800 B.C.) (Скелетни маркери окупационог стреса у касној праисторији: некропола у Мокрину (2000-1800 пре н.е.)*. PhD diss., University of Belgrade.
- Stefanović, Sofija, and Marko Porčić. forthcoming. Analyzing qualitative aspects of physical activity: division of labor at the Early Bronze Age necropolis in Mokrin (Serbia).
- Stirland, A. J. 1998. Musculoskeletal Evidence for Activity: Problems of Evaluation. *International Journal of Osteoarchaeology* 8: 354-362.
- Treherne, Paul. 1995. The warrior's beauty: the masculine body and self-identity in Bronze-Age Europe. *Journal of European Archaeology*: 105-144.
- Turner, C. H. 1998. Three rules for bone adaptation to mechanical stimuli. *Bone* 23: 399-407.
- Wagner, Julia. 2005. Muster sozialer Differenzierung im frühbronzezeitlichen Gräberfeld von Mokrin/Vojvodina. *Mitteilungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* 26: 111-146.
- Weiss, Elizabeth. 2003. Understanding Muscle Markers: Aggregation and Construct Validity. *American Journal of Physical Anthropology* 121: 230-240.
- 2004. Understanding Muscle Markers: Lower Limbs. *American Journal of Physical Anthropology* 125: 232-238.
- 2007. Muscle Markers Revisited: Activity Pattern Reconstruction With Controls in a Central California Amerind Population. *American Journal of Physical Anthropology* 133: 931-940.
- Wilczak, Cynthia A. 1998. Consideration of Sexual Dimorphism, Age, and Asymmetry in Quantitative Measurements of Muscle Insertion S. *International Journal of Osteoarchaeology* 8: 311-325.
- Wright, Rita P. 1996. *Gender and Archaeology*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Marko Porčić

Gender Anthropology of Prehistoric Populations:
*The Case of "Improperly" Oriented Graves at the Mokrin
Necropolis*

This paper explores some gender anthropology issues in a prehistoric context. Specifically, the paper attempts to shed light on the question of why certain male and female persons were interred in positions contrary to the strict norm that applied to the burial of men and women at the early Bronze Age necropolis in the town of Mokrin near Kikinda. Three elements have been analyzed, namely physical activities, funerary offerings, and the layout of the necropolis. The analysis points to the conclusion that in the early Bronze Age society of Mokrin inverted gender identities were to be found.

Key words: early Bronze Age, sex, gender, identity, musculoskeletal stress markers, Mokrin

Marko Porčić

Anthropologie du genre des populations pré-historiques:
Le cas des tombes "mal" orientées dans la nécropole de Mokrin

Ce travail traite les problèmes du domaine de l'anthropologie du genre dans le contexte pré-historique. Plus concrètement, son objectif est d'élucider pourquoi certains individus de sexe masculin et de sexe féminin sont orientés contrairement à la norme stricte valant pour les hommes et les femmes dans la nécropole de l'âge du bronze ancien à Mokrin près de Kikinda. L'analyse englobe trois domaines : les activités physiques, les divers objets funéraires et la structure spatiale de la nécropole. L'analyse nous amène à conclure que dans la société de Mokrin de l'âge du bronze ancien les identités de genre étaient inversées.

Mots-clés: l'âge du bronze ancien, sexe, genre, identité, marqueurs musculo-squelettiques du stress, Mokrin.